

Promovarea culturii în Basarabia: Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Basarabia.

Anexarea în anul 1812 de către Imperiul Țarist a teritoriului dintre Prut și Nistru, denumit de către aceștia Basarabia, a avut repercursiuni tragice asupra românilor din acest spațiu străvechi al neamului. Ruși din sânul culturii românești, basarabeni s-a pomenit înglobați într-un imperiu multinațional și retrograd, supuși unui proces intens de rusificare prin diverse metode: colonizări masive, interzicerea limbii române, blocarea contactelor cu spațiul românesc, etc. Transformarea Basarabiei într-o provincie periferică a unui imperiu reacționar, a generat consecințe negative pe toate dimensiunile inclusiv pe cea culturală.

Modificarea statutului Basarabiei din provincie în gubernie a imperiului în anul 1871 a produs anumite schimbări, dar totuși lente și ne semnificative.

La sfârșitul sec. XIX, pe plan cultural se observă o „deșteptare” printre elitele chișinăuiene. Printre alte reviste și ziare fondate, remarcăm revista Kishiniovskie eparhialnîie vedomosti/Monitorul Eparhiei Chișinăului editată începând cu anul 1867, iar din anul 1898 remarcăm începutul activității Comisiei Arhivelor guvernământului Basarabiei.

În anul 1904 într-o ceremonie solemnă, este inaugurată Societatea Istorico-Arheologică Bisericească din Basarabia. După cum menționează unul din fondatorii societății, Ioan Halippa : „*Ideea înființării în Chișinău a Societății Istorico-Arheologice Bisericești a pornit din acea vie interesare despre trecutul Basarabiei.... Cunoașterea antichităților locale s-a văzut așa de complexă și cerînd o muncă așa de felurită, încât ideia împărțirii muncii pentru cercetare s-a ivit de la sine.*” [Revista S.I.A.B; vol.XII, p.4].

Motivul înființării societății, exprimat de către Ioan Halippa, demonstrează acele schimbări care s-au produs în mentalitatea elitelor intelectuale din Basarabia la sfârșitul sec. XIX-încep sec. XX. Considerăm interesant detaliul că majoritatea fondatorilor Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Basarabia erau alogeni, stabiliți cu traiul în gubernie: Episcopul Chișinăului Iacob; A.Parhomovici; I.Parhomovici, etc. Interesul lor pentru istoria ținutului, demonstrează o gândire progresistă, lăudabilă.

În continuare vom prezenta un fragment din statutul societății, elaborat de către Ioan Halippa, care prezintă expres direcțiile de activitate ale structurii noi create:

„...studierea multilaterală a vieții bisericii locale din trecut, începînd cu ivirea creștinismului în hotarele Basarabiei. Activitatea societății este îndreptată la aflarea, păstrarea și studierea monumentelor care se referă la înființarea bisericilor, înființarea parohiilor, a ierarhiei bisericești atît a celei superioare cît și a celei inferioare, avieții religios-morale a clerului și a mirenilor, asituației educative, contra răspîndirii rascolului și a sectelor,etc. Societatea se îngrijește de a aduna documente scrise ce se referă la aprtea bisericească, de asemeni și de cărțile bisericești, icoane și în general de toate lucrurile bisericești, aduce la cunoștință, descrie, prelucrează materialul arheologico-bisericesc, istoric și etnologic, care se păstrează la instituțiuni și persoane particulare” [Revista S.I.A.B. vol.XIX,.p. 396].

Observăm că accentul cade pe studierea istoriei bisericii locale, aspect care la prima vedere ar părea că îngustează orizontul de cercetare al societății sus-numite. Totuși, reieșind din considerentul că biserica mereu a jucat un rol important în viața comunităților, fiind un focar nu doar al religiei și culturii ci și o entitate integrată în relațiile social-economice a ținutului, putem afirma că cercetarea va fi multilaterală, îmbinînd mai multe aspecte capabile să răspundă la obiectivele expuse în statutul S.I.A.B.

Pentru a facilita explorarea și promovarea trecutului Basarabiei, fondatorii societății au dispus înființarea unui muzeu, unei arhive, unei biblioteci, precum și editarea propriei reviste.[**pentru mai multe detalii vezi: revista S.I.A.B. vol. XIX, p. 395-416**].

În istoria apariției revistei societății putem distinge două etape legate în mod nemijlocit de evoluția evenimentelor politice din primul pătrar al sec. XX. Este binecunoscut că începînd cu anul 1812, Basarabia se afla în componența imperiului reacționar țarist. Această ocupație a durat pînă la 24 ianuarie 1918, cînd Sfatul Țării (organ reprezentativ) a votat independența Republicii Democratice Moldovenești, creată la 2 decembrie 1917. La 27 martie 1918 același organ reprezentativ votează Unirea Basarabiei cu Regatul României.

Prima etapă cuprinsă între 1909-1918 este caracterizată prin faptul că articolele sunt scrise în limba rusă, iar unii membri ai societății sunt represați, de ex. Ioan Halippa.

Pe parcursul anilor 1909-1918 au fost publicate 10 volume. Primul volum a văzut lumina tiparului în anul 1909, deschis de articolul semnat de către Ioan Halippa intitulat „*Împrejurările întemeierii Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Basarabia.*” Articolul prezintă un interes deosebit deoarece, autorul, care a fost și unul dintre fondatorii societății, descrie conjunctura, motivele, necesitățile și obstacolele, printre care birocrăția, de care s-au ciocnit fondatorii în realizarea obiectivului propus. Informația prezentată reprezintă un argument irefutabil asupra

caracterului represiv al ocupației țariste, birocrăția exacerbată a administrației imperiale precum și lipsa oricărei autonomii în luarea deciziilor ce țin nu doar de aspectele social-economice cât și de cele culturale.

În volumul inaugural au fost incluse articolele semnate de către: arhim. Gurie Grosu – *Momente mai însemnate din istoria tipăririi cărților bisericești în limba moldovenească*; Ș.S. Mateevici: *Încă vre-o câteva cuvinte despre urmașii Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni*; două articole semnate de vice-președintele societății, A. Parhomovici: „*Rectorul seminarului din Chișinău, arhimandritul Varlaam*” și „*Inspectorul seminarului din Chișinău, protoereul Grigore I. Galin*”. Alte trei articole din volumul inaugural au fost semnate de către V. Kurdinovschi: *Apocalipsul lui Andrei al Caesareei*; *Lista celor mai vechi biserici din guvernământul Basarabiei*; *Despre cioclii din Basarabia*.

Volumul XI al revistei este o premieră, fiind bilingv: în l. română și rusă. Bilingvismul a persistat cu precădere și în următoarele volume (până la vol. XV inclusiv, din anul 1924), cu mențiunea că prevalează articolele în limba română.

În ce privește tirajul, primele IX volume au fost tipărite într-un număr de cca 200 exemplare; volumul X a fost tipărit în 500 exemplare; vol. XI în 700 exemplare, volumele XII-XV în câteva sute de exemplare. Începând cu volumul XVI, revista s-a tipărit într-un număr de 1200-1300 exemplare, pentru a fi expediate în fiecare parohie din Basarabia, precum și în alte provincii din Regatul României.

Nu vom opri asupra conținutului fiecărui articol sau tematicii generale (care reiese din numele revistei), invitând cititorul să consulte revista, ci doar vom comenta succint unele articole de referință (după părerea noastră), cu mențiunea că toate articolele conțin informații prețioase, capabile să îmbogățească orizontul cultural al cititorului, fiind scrise de către profesioniști, în baza surselor de care dispuneau la începutul sec. XX.

Volumul IX al revistei S.I.A.B din anul 1914, este dedicat centenarului eparhiei Chișinăului sărbătorită în anul 1913. Numărul se deschide cu articolul semnat de către Iosif Parhomovici – (unul din fondatorii societății), cu titlul -- *Două documente istorice: a) Raportul sinodului din St-Petersburg, dela 4 iunie 1813 pentru înființarea eparhiei Chișinăului și b) Ucazul Sf. Sinod prin care numita eparhie este socotită de clasa II-a cu titlul de arhiepiscopie.* vol IX, p. 1-17. Autorul menționează că în urma Tratatului de pace de la București din 16 mai 1812, Basarabia a devenit provincie țaristă, guvernul central stabilind centrul noii provincii la Chișinău, care pe atunci nu avea mai mult de 5 mii de locuitori !

În baza ordinului primit de la țar și de la Sinodul Bisericii Ortodoxe Ruse, Gavriil Bănulescu-Bodoni, stabilit la Chișinău, a fost însăcinat să elaboreze un proiect privind administrarea noii eparhii, ce urma să poarte numele Eparhia Chișinăului și Hotinului. În urma elaborării proiectului, acesta a fost prezentat Sf. Sinod al B.O.R. și țarului Alexandru I. Autorul menționează nemulțumirea primului guvernator civil al Basarabiei, Scarlat Sturdza față de prevederile proiectului, care opta pentru limitarea clerului în drepturi. Totuși, în urma insistenței mitropolitului Bănulescu-Bodoni, proiectul a fost aprobat integral, fără modificări, de către Sinodul B.O.R la 4 iunie 1813 și semnat de către țar la 21 august 1813.

În urma intrării în vigoare a proiectului, Gavriil Bănulescu-Bodoni a primit titlul de Exarh și Mitropolit al Chișinăului și Hotinului.

Un alt act important din istoria bisericii ortodoxe din Basarabia după ocuparea ei, este cel din anul 1821 prin care eparhia Chișinăului este considerată de clasa a II-a cu titlul de arhiepiscopie. În *ucazul* Sinodului Bisericii Ortodoxe Ruse din 3 iulie 1821, se stipulează că titlul de Mitropolie și Exarhie a fost atribuit eparhiei Chișinăului datorită influenței și meritelor mitropolitului Bănulescu-Bodoni. Odată cu moartea acestuia (la 30 martie 1821), Sinodul, prin acest *ucaz*, consideră eparhia Chișinăului de clasa a II-a și îi atribuie titlul de arhiepiscopie.

Observăm astfel atitudinea de superioritate a autorităților țariste față de noua provincie a imperiului, deoarece actul din 3 iulie 1821 coboară în rang eparhia Chișinăului.

Pentru cei interesați, autorul articolului prezintă ambele acte sus menționate în întregime.

Următorul articol asupra căruia aș dori să mă opresc este semnat de către arhimandritul Visarion Puiu cu titlul: *Biserici basarabene: mitropoliți, episcopi și vicari, între anii 1813-1920*. Vol. XII,p. 9-12. Articolul este scris în limba română, iar autorul își motivează astfel scrierea articolului: „*Până la traducerea din rusește a biografiilor ierarhilor bisericii basarabene, tipărite în volumele anterioare ale acestei societăți, nu credem de prisos, a arăta deocamdată în puține rânduri, numele lor și vremea în care au păstorit*”. Articolul conține o listă în ordine cronologică a prelaților eparhiei Chișinăului și Hotinului între anii 1813-1920., precum și lista vicarilor eparhiali din provincie, cu menționarea anului fondării vicariatelor basarabene.

Protoiereul Mihail Chiachir în vol. XIII al revistei S.I.A.B. din anul 1921, publică un articol foarte interesant și util, intitulat: *Explicația numirilor turco-tatare ale orașelor, comunelor, cătunelor și fermelor din Moldova dintre Prut și Nistru și unele tradițiuni păstrate în legătură cu aceste numiri*. p. 41-55. Primele 5 pagini ale articolului, autorul le rezervă orașului Tighina, cunoscut și ca

Bender, menționând tradițiile privind schimbarea numelui orașului din Tighina în Bender. Autorul articolului menționează că termenul Bender este la origine persan și face parte din vocabularul militar iar în dependență de accent are două sensuri. Astfel, dacă accentul e pus pe prima literă *e* din cuvânt, termenul desemnează scară militară, dacă accentul este pus pe ultima literă *e* din cuvânt, el desemnează port și oraș comercial. În continuare, autorul menționează vechile nume ale orașului și descrie legendele care au generat aceste denumiri, inclusiv cea care îl implică pe împăratul Traian și podul construit de romani peste Nistru, precum și varianta cu genovezii care au botezat locul în *Teghenae*.

Pe paginile articolului, autorul abordează orașele, satele, cătunele din plasele județului Tighina: plasa Abaclâdjaba, Varnița, Gura-Galbână, Căinari, Căușani, Cimișlia, Comrat, Taraclia și Ceadâr-Lunga. Explicațiile sunt scurte, dar foarte explicite, spre ex: „*Carachioi (actualmente Caracui, Hâncești) – cuvânt turcesc și tătăresc înseamnă sat negru, iar cuvântul caracum înseamnă groapă neagră. Aici în vechime a fost aul tătăresc din neamul Orac-Oglu. La 1812 aici s-a întemeiat comuna moldovenească tot cu aceeași numire*”

Mihail Chiachir își continuă studiul asupra numelor localităților din Basarabia în volumul XV din anul 1924, obiectul său de cercetare fiind de data aceasta județul Chișinău.

Doi călători prin Basarabia este titlul articolului semnat de Liviu Marian în volumul XV al revistei din anul 1924. Autorul menționează călătoria poetului și patriotului George Sion și a neamțului Rudolf Kuleman, cu mențiunea că cei doi călători în Basarabia au avut scopuri diferite: astfel, George Sion a vizitat doar trei județe Cahul, Bolgrad și Ismail, retrocedate Țării Moldovei în urma Tratatului de Pace de la Paris din anul 1856, spre deosebire de Kuleman care a vizitat partea Basarabiei rămasă în componența Imperiului Țarist. Primul, conform autorului articolului, a „*efectuat o excursie de plăcere... în țara sa proprie, fără un scop practic imediat, din simpla curiozitate de a-și revedea frații săi înstrăinați.*” Despre neamț, autorul menționează următoarele: „*...străin sufletește de pământul și locuitorii Basarabiei. el vine într-o țară necunoscută, de care nu-l leagă inima, ci un interes imediat: de a cunoaște condițiile, în cari s-ar putea întemeia aici colonii nemțești noi...pe el nu-l interesează trecutul, ci mai ales prezentul și viitorul economic al țării.*”

Textul articolului încearcă să atragă atenția asupra unor călătorii în aceeași provincie românească, dar văzută diferit de un român și un neamț. Autorul propune extrase din amintirile celor doi despre vizita lor în Basarabia, remarcând imaginile diametral opuse redade de poetul român și agronomul neamț: românul vede în sate o tradiție strămoșească care-i bucură sufletul, în timp ce

neamțul vede în satele basarabene o dovadă a regresului economic în comparație cu satele occidentale. Menționăm că autorul articolului a extras din memoriile publicate ale celor doi călători, fragmente ce țin în primul rând de aspectul religios, văzut și el diferit de către cei doi vizitatori, detaliu care însă nu știrbește din valoarea articolului. În concluzie, Liviu Marian menționează că informațiile celor doi călători se completează, fapt benefic, deoarece consemnările lor oferă un tablou valoros ale vieții Basarabiei în anii 60” ai sec. XIX.

Personalitatea lui Constantin N. Tomescu este binecunoscută în rândurile cercetătorilor, iar meritul său în promovarea culturii în Basarabia este inestimabil. Pe paginile Revistei Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Basarabia a publicat numeroase articole interesante și originale. Lucrarea *Mitropolitul Grigorie IV al Ungrovlahiei (1823-1834)*, publicată în volumul XVII al revistei din anul 1927, reprezintă un studiu bine documentat despre viața și activitatea acestui înalt prelat. Drept dovadă a importanței și calității lucrării, servesc elogiile primite de către C. N. Tomescu din partea unor reviste franceze precum *Revue d’ Histoire Ecclesiastique* nr. 2 din aprilie 1928, sau părerea exprimată de unul din titanii istoriografiei românești și o personalitate marcantă a neamului, N. Iorga, care a spus: „*Rare ori o monografie bisericească a fost așa de bine făcută ca prezenta lucrare a unui elev al refretatului N. Dobrescu*” [revista S.I.A.B. 1927, vol. XIX, p. 410].

Catagrafia Basarabiei din 1817. I. Țănutul Hotinului. Catagrafia numerică din Moldova, Valahia și Basarabia din 1810. Și Catagrafia Basarabiei din 1817. II. Țănutul Sorocăi. Sunt două articole cuprinse în volumul XVIII din anul 1928, semnate de către cunoscutul Constantin N. Tomescu. Autorul menționează că anul 1817, adică 5 de la ocupația țaristă a Basarabiei, s-a remarcat prin două evenimente destul de importante în viața provinciei românești. Primul eveniment: locuitorii Basarabiei au fost aduși „*ca să săvârșască giurămîntul credinții pentru adivărata supunire către pristolul împărăției Rosiei*” ; cel de-al doilea eveniment: „*o lămurită catagrafie di numărul tuturor lăcuitorilor, cu osebite treptilor, după forma dată...*”

Const. N. Tomescu aduce informații privind catagrafia elaborată în acel an, cu precizarea că este în „*extracturi*” pentru fiecare ținut în parte. Punctează asupra limbii române în care a fost elaborată catagrafia și redă textul în original, pe paginile revistei. Autorul a inclus deasemenea și *Catagrafia numerică din Moldova, Valahia și Basarabia* elaborată în anul 1810 din ordinul mitropolitului Bănulescu-Bodoni. După părerea noastră, o asemenea informație prezintă un interes deosebit nu doar pentru istoricii Basarabiei, ci și pentru toți cei interesați de istoria ținutului natal. Scris în limba română de la începutul sec. XIX, textul este ușor de citit și lesne de înțeles pentru orice vorbitor de limba română, catagrafiile cuprinzînd numeroase tabele și statistici.

Catagrafia Ținutului Orheiului din anul 1820 este publicată de către Constantin N. Tomescu în volumele XIX, XX și XXI, și reprezintă o continuare a studiilor sale asupra acestui aspect din istoria Basarabiei.

Redactorii Revistei Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Basarabia nu s-au limitat doar la includerea articolelor pe paginile acesteia, ci au inclus și material documentar gen: acte, scrisori, etc., dintre care menționăm doar unele: V. Kurdinovski—*Manuscrisul gramaticii slavono-bisericești aflat în mănăstirea Gârbovăț din Basarabia*. p. 1-32. (vol. IV); A.Parhomovici—*Două „ordonanțe” ale împăratului Alexandru I în 1818*. p. 39-43. (vol. IX); *Documente noi privind mitopolia Proilaviei*. p. 87-98. (vol. XV); Șt. Berechet—*Cinci documente basarabene, privitoare la moșiile Episcopiei Hușilor*. p. 121-132. (vol. XVI); L. T. Boga—*Documente basarabene, testamente și danii (1672-1858)*, p. 227.(vol. XIX); L. T. Boga—*Documente din secolul al XVII-lea*. p. 135-176. (vol. XX); Paul Mihailovici—*Regestele actelor moldovenești din arhiva dela Constantinopol, a Sf. Mormânt*. p. 363-275. (vol. XXIV).

În concluzie am dori să menționăm că prezentul articol reprezintă o încercare de a familiariza cititorului cu Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Basarabia. Pe parcursul a doar 25 de ani, colaboratorii revistei au editat 24 volume în care au depus un efort considerabil pentru a expune publicului larg informații prețioase privind plaiul natal. În pofida faptului că majoritatea articolelor tratează istoria bisercii locale sub diverse aspecte, temele laice nu lipsesc de pe paginile revistei. După cum ați remarcat, sunt destule articole în care sunt abordate diverse probleme din istoria Basarabiei. Implicarea unui număr mare de personalități din perioada antebelică și interbelică în elaborarea articolelor, demonstrează prestigiul de care se bucura atât societatea cât și revista acesteia în mediul intelectual basarabean, românesc, articolele avînd o bază documentară serioasă, deseori inedită, iar conținutul lor trădînd profesionalismul autorilor.

Revista Societății Istorico- Arheologice Bisericești din Basarabia reprezintă cu certitudine o antologie care merită cercetată și utilizată.

Chiosa Igor.